

Karolina Liszczyk
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-1595>
e-mail: karolina.liszczyk@us.edu.pl

Wyrażenie *kryzys moralny* i jego kontekstowe bliskoznaczniki w wypowiedziach użytkowników polszczyzny

The expression *kryzys moralny* [moral crisis] and its contextual
synonyms in the utterances of Polish language users

Abstrakt

Cel artykułu stanowi próba dotarcia do przekonań użytkowników polszczyzny dotyczących tego, czym jest kryzys moralny. Materiał do badań zaczerpnięty z korpusu MoncoPL liczy 2714 konkordancji. Składają się na nie wypowiedzenia zawierające połączenia przymiotnika *moralny* z rzeczownikiem *kryzys* lub jego kontekstowymi bliskoznacznikami: *bagno*, *bankructwo*, *bloto*, *degradacja*, *degngolada*, *destrukcja*, *dno*, *erozja*, *gangrena*, *korozja*, *nihilizm*, *rozkład*, *rozpad*, *rozprężenie*, *ruina*, *spustoszenie*, *szambo*, *upadek*, *zepsucie*, *zgnilizna*. Analiza tematów, które podjęte zostały w zgromadzonych wypowiedziach, pokazuje, że kryzys moralny najczęściej łączony jest z następującymi problemami: naruszanie reguł społecznych, problemy ekonomiczne, żądza władzy i złe decyzje polityczne, nadużycia i dewiacje seksualne, przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu, odejście od nauk Kościoła oraz kwestie związane ze środowiskiem LGBTQ+. Analiza specyfiki użycia poszczególnych wyrażen pozwala m.in. stwierdzić, że połączenie *kryzys moralny* jest najczęściej wykorzystywane w wypowiedziach o funkcji perswazyjnej, nacechowane emocjonalnie związki wyrazowe *dno moralne* i *bagno moralne* – w wypowiedziach anonimowych internautów, połączenia *zepsucie moralne* i *zgnilizna moralna* cechują się najwyższym odsetkiem poświadczeń dotyczących przestępstw i dewiacji seksualnych oraz odnoszących się do osób LGBTQ+, a wyrażenie *nihilizm moralny* właściwe jest wypowiedziom dotyczącym czyichś poglądów.

Słowa kluczowe: kryzys moralny, moralność, badania korpusowe, aksjolingwistyka, semantyka

Abstract

The aim of the article is to determine how Polish language users understand the notion of moral crisis. The research material excerpted from the MoncoPL corpus includes 2,714 concordances. They consist of utterances containing combinations of the adjective *moralny* and the noun *kryzys* or their contextual synonyms: *bagno* [swamp], *bankructwo* [bankruptcy], *bloto* [mud], *degradacja* [degradation], *degngolada* [downfall], *destrukcja*

[destruction], *dno* [bottom], *erozja* [erosion], *gangrena* [gangrene], *korozja* [corrosion], *nihilizm* [nihilism], *rozkład* [decay], *rozpad* [decomposition], *rozprężenie* [anarchy], *ruina* [ruin], *spustoszenie* [desolation], *szambo* [cesspool], *upadek* [collapse], *zepsucie* [corruption], *zgnilizna* [rot]. Analysis of topics covered in the collected utterances shows that moral crisis is most often associated with the following problems: violation of social rules, economic problems, lust for power and bad political decisions, sexual abuse and deviations, crimes against life or health, abandoning the teachings of the Church, and issues related to the LGBTQ+ community. Analysis of the specific use of individual expressions allows one to state that the combination *kryzys moralny* is most often used in statements with a persuasive function, the emotionally charged collocations *dno moralne* and *bagno moralne* in the utterances of anonymous Internet users, the collocations *zepsucie moralne* and *zgnilizna moralna* are in the greatest number of cases used to talk about crimes and sexual deviations and LGBTQ+ people, and the expression *moralny nihilizm* is typical of statements regarding someone's views.

Keywords: moral crisis, morality, corpus research, axiolinguistics, semantics

Wprowadzenie

Kryzys moralny nie jest zjawiskiem nowym – socjologowie, etycy, psycholodzy i teolodzy od wielu lat diagnozują sytuacje, w których dochodzi do naruszenia ładu moralnego właściwego określonej społeczności. Celem, który sobie stawiam, jest próba dotarcia do przekonań dotyczących kryzysu moralnego na podstawie autentycznych wypowiedzi użytkowników polszczyzny, zawierających zarówno wyrażenie *kryzys moralny*, jak i jego kontekstowe bliskoznaczniki – połączenia przymiotnika *moralny* z rzeczownikami takimi, jak: *bagno*, *bankructwo*, *śloto*, *degradacja*, *degrengolada*, *destrukcja*, *dno*, *erozja*, *gangrena*, *korozja*, *nihilizm*, *rozkład*, *rozpad*, *rozprężenie*, *ruina*, *spustoszenie*, *szambo*, *upadek*, *zepsucie*, *zgnilizna*. Bazując na materiale wyekscerpowanym z korpusu MoncoPL, zamierzam z jednej strony określić, jakiego typu sytuacje, działania i postawy nazywane są we wskazany sposób (a tym samym wyinterpretować, co jest uznawane za zagrożenie dla systemu wartości i norm akceptowanych przez użytkowników polszczyzny), z drugiej zaś zarysować najistotniejsze cechy semantyczno-pragmatyczne wyrażen z wymienionymi rzeczownikami. Wnioski z analiz zostaną poprzedzone przeglądem definicji kryzysu moralnego wypracowanych na gruncie nauk społecznych oraz charakterystyką materiału badawczego.

1. Kryzys moralny w naukach społecznych

Z językowego punktu widzenia sens wyrażenia *kryzys moralny* sprowadza się do sumy znaczeń jego składników, a zatem – na podstawie definicji obu wyrazów zawartych w WSJP PAN – jest to sytuacja, w której coś straciło

swoje miejsce w hierarchii wartości niematerialnych, wynikająca z nieprzestrzegania zasad powszechnie uznawanych za właściwe. W naukach społecznych kryzys moralny jest jednak różnie definiowany, choć – jak zauważył socjolog Tadeusz Michalczyk – „wszystkie definicje kryzysu mają jedną wspólną cechę, a mianowicie, podkreślają kumulację negatywnych zjawisk prowadzących do zmian jakościowych w danej rzeczywistości społecznej” (Michalczyk 2004: 12–13).

Janusz Mariański uważa, że kryzys moralny „oznacza w istocie zachwianie stałego porządku moralnego. Skoro nie istnieją absolutne kryteria dobra i zła, każdy może poszukiwać moralności na własną rękę, według zindywidualizowanych kryteriów i wyznaczników” (Mariański 2020: 28). Problematiczne jest jednak określenie, co wpisuje się w ów „stały porządek moralny”, nazywany za Florianem Znanieckim również ładem aksjonormatywnym¹. Standardy etyczne są bowiem zmienne – zależą od typu społeczności (np. terytorialnej, etnicznej, zawodowej), podlegają transformacjom wynikającym z doświadczeń dziejowych czy szeroko pojętych przemian obyczajowo-społecznych. Ewa Budzyńska wskazuje trójstopniową strukturę ładu aksjonormatywnego, na którą składają się poziomy: instytucjonalny (religia, ideologia, prawo), świadomościowy (deklarowane i podzielane w społeczeństwie wartości i normy, np. moralne, obyczajowe) oraz poziom realizacji (zastosowanie wartości i norm w życiu społecznym). Poszczególne podsystemy omawianego porządku (czerpiące z prawa, religii, moralności, zwyczajów i mody) krzyżują się, a ich granice są nieostre, co utrudnia określenie ram porządku aksjonormatywnego (Budzyńska 2012: 12–14). Konsekwencją trudności ze skatalogowaniem powszechnie akceptowanych regulatorów ludzkiego postępowania jest kłopot ze wskazaniem granic kryzysu moralnego.

Warto zauważyć, że jego zasięg może być różny. Socjolodzy wskazują na jego przejawy w odniesieniu do poszczególnych jednostek, zasadniczo jednak kryzys moralny postrzegany jest w skali makrosocjalnej. Jak stwierdził Stanisław Marczuk, nasila się on wraz z trudnościami przeobrażeń gospodarczych, co objawia się brakiem zaufania do elit władzy, instytucji politycznych i gospodarczych (Marczuk 2002: 55–56, za: Michalczyk 2004: 13). Franciszek Adamski poszerza katalog przejawów kryzysu moralnego, wymieniając: zanik etyki pracy, brak poszanowania prawdy i zobowiązań, korupcję, rozpad klasycznego małżeństwa i rodziny, brak szacunku dla życia istot nienarodzonych, alkoholizm oraz nadmierne wymagania społeczeństwa,

¹ Określany jest on także m.in. jako *społeczny system normatywny, struktura normatywna, struktura instytucjonalna, podsystem regulacyjny czy system podtrzymywania wzorów* (Sztompka 2002: 188).

niechętnego do podejmowania trudu (Adamski 1995). Nie wyczerpuje to listy wykładników bezładu moralnego – socjologdy moralności wymieniają tu także nagłaśniane przez media skandale, afery gospodarcze, nadużywanie władzy, oszustwa podatkowe, kradzieże, przestępczość, popieranie swoich, nieżyczliwość, brutalizację codziennego języka, kłamstwa, prowadzenie samochodu po pijanemu, narkotyki, przemoc itp. (Mariański 2015b: 46).

Szukając z kolei przyczyn kryzysu moralnego, badacze współczesności wskazują sekularyzację, odejście od chrześcijańskich źródeł, brak autorytetów moralnych, a także globalizację, której skutkiem jest – jak zauważa Marian Szymonik – „standaryzacja ludzkich zachowań, wypracowanych według wzorca tego, co modne i zareklamowane” (Szymonik 2011: 217). W Polsce natomiast kryzys moralny trwa według socjologów ustawicznie od końca lat osiemdziesiątych XX w. i stanowi wynik transformacji ustrojowych, gospodarczych, społecznych oraz religijnych – Polacy nie są w stanie absorbować radykalizmu owych zmian, co wpływa na ich życie moralne (Mariański 2015a: 27).

Wachlarz przyczyn i przejawów kryzysu moralnego jest więc niezwykle szeroki. Każde naruszenie reguł, które służą ocenie ludzkich działań w kategoriach dobra lub zła, cechując się odpowiednio wysokim nasileniem społecznym, może być interpretowane jako sytuacja kryzysowa, często stanowiąca punkt wyjścia do reorientacji standardów etycznych, rzadziej prowadząca do anomii moralnej.

2. Charakterystyka materiału badawczego

Materiał językowy do badań został pozyskany z zasobów korpusu MoncoPL (więcej zob. Pęzik 2020: 134–135). Wyszukaniu poddane zostały połączenia przymiotnika *moralny* (w pre- i postpozycji) z wymienionymi we wstępie 21 rzeczownikami². Materiał poddany niezbędnej selekcji (m.in. eliminacji zdublowanych przykładów lub wypowiedzi powtarzających się na prawach cytatu) liczy 2714 konkordancji datowanych zasadniczo od 2008 r. (jedynie dziewięć wypowiedzi pochodzi z wcześniejszych okresów) do 30 czerwca 2023 r.

Zbiory reprezentacji poszczególnych wyrażen nie są równomierne. Najliczniej odnotowane zostały w korpusie wypowiedzi z wyrażeniem *upadek moralny* (962 konkordancje). W dalszej kolejności figurują połączenia

² W odniesieniu do niektórych rzeczowników możliwe są także konstrukcje z rzeczownikiem *moralność*, np. *kryzys*, *upadek*, *rozkład*, *rozpad*, *erozja moralności*. Dla zachowania spójności materiału zdecydowałam się jednak na połączenia wyłącznie adiektywno-nominalne.

z rzeczownikami: *dno* (331), *kryzys* (286), *zepsucie* (237), *rozkład* (155), *zgnilizna* (132), *nihilizm* (108), *degrenolada* (100), *bankructwo* (83), *spustoszenie* (74) i *bagno* (70). Pozostałe rzeczowniki notowane są każdorazowo poniżej 50 poświadczeń. Dołączam je do badań nad wyodrębnieniem poruszanych problemów etycznych, jednak ze względu na znikomą liczbę reprezentacji nie analizuję ich indywidualnej specyfiki językowej.

Analizując znaczenie komponentów nominalnych wyszukiwanych wyrażen, warto zauważyć, że rzeczowniki te oznaczają różny stopień naruszenia ładu aksjonormatywnego. Na podstawie definicji z WSJP PAN można je podzielić na trzy grupy. Pierwsza obejmuje słownictwo wskazujące na procesualność oznaczanego zjawiska, etap docelowo prowadzący do załamania systemu, którego dotyczy (podkreśl. – K.L.):

- **rozkład 3., bankructwo 2., erozja 2.** ‘stopniowe uleganie zniszczeniu lub utracie ważności’
- **rozpad 2.** ‘stopniowe uleganie zniszczeniu, zanikowi więzi’
- **korozja 2. książk.** ‘stopniowe niszczenie podstaw jakiegoś systemu wartości lub norm’
- **destrukcja 1.** ‘rozpad dotychczasowego ładu, następujący w wyniku postępującego upadku wartości i nieprzestrzegania obowiązujących zasad’
- **zgnilizna 3a. książk.** ‘to, że coś związanego z określonymi wartościami, ważnymi dla funkcjonowania człowieka lub społeczeństwa, zaczyna gorzej funkcjonować i tym samym zmierzać do upadku’
- na podstawie definicji rzeczownika *rozkład*: **nihilizm 2. książk.** ‘rozkład systemu zasad i wartości przyjętych w danej kulturze’.

Druga grupa obejmuje rzeczowniki, w których definicjach zaznacza się zmianę, jaka nastąpiła:

- **kryzys 3.** ‘sytuacja, w której coś straciło swoje miejsce w hierarchii wartości niematerialnych’
- **degradacja 4.** ‘zmiana określana ze względu na jakieś kryterium jako przejście z poziomu wyższego i lepszego na poziom niższy i gorszy’
- **degrenolada – książk.** ‘obniżenie się poziomu moralnego, intelektualnego lub materialnego’
- **zepsucie pejorat.** ‘stan, w którym ludzie przestali się w postępowaniu kierować wartościami moralnymi uznawanymi dotychczas za ważne’
- **gangrena 2. książk.** ‘stan, w którym przestały istnieć uznawane dotąd wartości moralne’.

Trzecia grupa składa się z rzeczowników, których definicje wskazują na oceniany negatywnie stan (jednak bez odwołań do zmiany, która go wywołała), a także wszystko to, co interpretowane jest jako niemoralne lub złe:

- **bagno** 4. ‘sytuacja lub środowisko oceniane jako złe, niemoralne i demoralizujące’
- **upadek** 6. *książk.* ‘niegodne, niemoralne postępowanie’
- **szambo** 2. *pejorat.* ‘wszystko to, co przez mówiącego jest oceniane negatywnie ze względu na niezgodność z normami moralnymi lub zasadami prawnymi’
- **bloto** 3. *książk.* ‘negatywnie oceniany stan rzeczy’
- **ruina** 1. ‘stan zniszczenia i upadku’
- **spustoszenie** – na podstawie definicji czasownika *spustoszyć* 1. ‘ogromne zniszczenia w jakimś miejscu, na jakimś terenie’
- **dno** 3. ‘najwyższy stopień natężenia lub intensywności czegoś, co jest oceniane negatywnie’
- **rozprężenie** – 1. ‘stan psychiczny występujący w sytuacji, gdy ktoś czuje swobodę i brak skrupowania jakimiś rygorami i obowiązkami’.

Biorąc pod uwagę definicje leksykograficzne wybranych rzeczowników, można by więc oczekiwać, że konkordancje z zawierającymi je wyrażeniami będą oznaczać różne etapy atrofii moralnej. Pozyskany z korpusu materiał językowy pokazuje jednak, że bardzo trudno wskazywać stadia naruszenia ładu moralnego na podstawie użycia wyrażen z konkretnych grup. Problemy, których dotyczą analizowane wypowiedzi, są wspólne poświadczeniom wszystkich wyrażen (choć w różnym natężeniu). Z tego powodu podczas omawiania wynikających z materiału przejawów zachwiania porządku aksjonormatywnego będę traktować wyekscerpowane konkordancje łącznie, uznając je za kontekstowe bliskoznaczniki³. Istotne różnice wynikające ze specyfiki ich własności pragmalingwistycznych przedstawię jednak osobno, w dalszej części.

3. Wyniki analiz

3.1. Wyniki analizy tematycznej

Współczesna lingwistyka cyfrowa pozwala za pomocą odpowiednich narzędzi (np. Topic modelling: <https://ws.clarin-pl.eu/topic>) wydobywać struktury tematyczne z tekstów. Automatyczna metoda modelowania tematycznego, oparta na technikach statystycznych, nie przynosi satysfakcjonujących wyników w odniesieniu do materiału językowego pobranego z korpusu,

³ Pisząc więc o sytuacji *kryzysu moralnego* lub o osobach/ społecznościach dotkniętych nim, każdorazowo będę uwzględniać pełen repertuar zgromadzonych wyrażen. Istotnych rozróżnień będę jedynie dokonywać w części 3.2.

będącego niekoherentnym zbiorem zdań⁴. Określenie wiodących tematów, wskazujących na okoliczności, konkretne działania lub postawy związane z naruszaniem porządku aksjonormatywnego, przeprowadzone zostały przez mnie ręcznie – poprzez analizę wszystkich zdań i zaklasyfikowanie ich do odpowiednich grup tematycznych. Klasy te nie były odgórnie założone – to materiał podyktował ich ostateczny zestaw. Granice pomiędzy nimi nie są ostre, nierzadko poszczególne wypowiedzenia zaliczone zostały do dwu lub trzech grup.

Na początku należy odnotować, że w 28%⁵ zebranych wypowiedzeń (to 752 konkordancje) kontekst nie pozwala na doprecyzowanie znaczeń badanych wyrażen. Często to ogólnikowe diagnozy dotyczące szerszej społeczności, konkluzje na określony temat, a nierzadko frazesy używane w przemówieniach polityków lub duchownych, np.:

- (1) We współczesnym świecie coraz więcej jest zdarzeń, które świadczą o głębokim **kryzysie moralnym** [...]⁶.
- (2) Polityczna, etyczna i **moralna degrengolada**, haniebne, świadome zepsucie, deprawacja, rozprężenie i rozkład – to cel, który powoduje dziś wszelkimi działaniami opozycji.

Kolejną grupę (11% – 290 konkordancji) stanowią wypowiedzenia, których nadawcy sygnalizują zanikanie lub brak wartości istotnych społecznie, regulujących współistnienie członków określonej społeczności. Zastępowane są one egoizmem, kłamstwem, zdradą, niesprawiedliwością, nienawiścią, chamstwem, rasizmem, ksenofobią itp., np.:

- (3) Kryzys rozpoczął się od **moralnego upadku** elit rządzących, które od upadku komunizmu były zajęte głównie własnymi sprawami i interesami.
- (4) Młodzi Polacy coraz częściej otwarcie deklarują, że opatrzyły im się powszechnie promowane puste, jak twierdzą, wzorce **moralnego nihilizmu**, życia sobie samemu i jedynie dla siebie.
- (5) Podobno gość był aktywnym donosicielem w środowisku aktorskim. Pijaka złapali i co miał biedak robić, kapował. **Moralne dno**.

Następną pod względem liczby reprezentacji grupę (8% – 211 konkordancji) stanowią wypowiedzenia, w których naruszenie porządku aksjonormatyw-

⁴ Jak zauważa bowiem Maciej Eder: „modelowanie tematyczne było w zamyśle przeznaczone do przeszukiwania dużych zbiorów danych tekstowych; celem miało być wyszukiwanie treści (w tym: sporządzanie automatycznych streszczeń) w kolekcjach dokumentów, porządkowanie dokumentów pod względem ich podobieństwa tematycznego, np. w bibliotekach cyfrowych czy w centrach informacji naukowej” (Eder 2016: 37).

⁵ Prezentowane dane liczbowe mają na celu jedynie ukazanie orientacyjnej skali problemów, o których mowa.

⁶ Strony internetowe, z których zaczerpnięte zostały cytaty, zamieszczam wraz z datą ich publikacji w końcowym wykazie źródeł.

nego związane jest z kwestiami ekonomicznymi. Wiodącymi problemami są tu: korupcja, oszustwa, machinacje finansowe, prymat pieniądza, chciwość, a z drugiej strony – bieda, bezrobocie, np.:

- (6) [...] korupcyjny mechanizm był banalnie prosty, ale jednocześnie pokazuje **zepsucie moralne** władz samorządowych Starachowic.
- (7) Brak pracy i godziwej płacy będzie oznaczał dla milionów Polaków kulturę biedy i **upadku moralnego**.

I chociaż w zdaniach dotyczących kryzysu moralnego nierzadko wskazuje się jego związek z kryzysem finansowym, to brak spójnego stanowiska w kwestii tego, który z nich jest przyczyną, a który skutkiem, np.:

- (8) Właśnie teraz potrzebujemy wszyscy mądrego wsluchania się w ostrzeżenia z przeszłości, by przeżywane i prognozowane trudności ekonomiczne nie były zarzewiem **kryzysu moralnego** [...].
- (9) W liście czytamy między innymi, że kryzys ekonomiczny wynika z **kryzysu moralnego**, a człowiek staje się więźniem cywilizacji chciwości i rywalizacji.

Porównywalny zbiór (7% – 202 konkordancje) tworzą zdania dotyczące szeroko pojętej polityki i władzy. Propagowanie niewłaściwej (zdaniem nadawców wypowiedzi) ideologii politycznej, podejmowanie decyzji szkodliwych dla państwa, niekorzystne sojusze, a także zaciętrzewienie polityczne czy żądza władzy to typowe wskazywane tu problemy, np.:

- (10) Niektórzy wychowani w zapatrzeniu w idiotyczne zrywy patrzą na real politik jak na kompromitację i **upadek moralny**.
- (11) W sposób właściwy dla klasycznego liberalizmu Leszek Balcerowicz dyskredytuje rozbudowaną socjalną funkcję władzy, wskazując na jej nieefektywność i **moralne spustoszenie**, które czyni ona w społeczeństwie.
- (12) Zmiany są możliwe (przykład Węgry), ale dopóki w to nie wierzymy komuchy – karaluchy będą nadal na szczytach władzy, tocząc **moralną zgniliznę**, by Polska stała się w końcu kolonią państw ościennych.

Kolejnych 7% zdań (187 konkordancji) to przykłady odnoszące się do nadużyć seksualnych, pedofilii, dewiacji, prostytutce i pornografii, np.:

- (13) Jeśli przywoici ludzie nie postawią tamy **moralnej zgniliznie** seksualnych dewiantów Polska, stanie się nową Sodomą i Gomorą [...].
- (14) [...] światowe przywództwo Pekinu spowodowane jest „zmięciem Zachodu”, czego symptomami są przeciążenie państwa, jego zadłużenie oraz **kryzys moralny** wywołany zdominowaniem kultury przez seksualność.

Szóstą pod względem liczebności klasę przykładów (6% – 155 konkordancji) stanowią wypowiedzenia dotyczące przestępstw przeciwko życiu lub zdrowiu (zabójstwa, przemoc, terroryzm, ataki, kanibalizm, ale i aborcja lub eutanazja) oraz wszelkie działania dość ogólnie określane jako bandytyzm czy ucieczka przed prawem, np.:

- (15) Zabijanie ludzi w Auschwitz było nielegalne, ale nazistowskie państwo pogrążone w **upadku moralnym** dopuszczało zabijanie niewinnych ludzi bez sankcji karnej [...].
- (16) [...] znakiem **kryzysu moralnego** Europy jest brak szacunku do życia poprzez eutanazję i aborcję.
- (17) [...] przyjdźcie i opublikujcie swoje oświadczenia, żeby każdy przestępca mógł się z nimi zapoznać, no i oczywiście adwokat przestępcy, czyli jeden i drugi osobnik reprezentujący sobą **moralne dno**.

Przedostatnią klasą, którą warto wyróżnić, jest grupa zdań (5% – 147 konkordancji), w których naruszenie ładu aksjonormatywnego łączone jest z odejściem od Kościoła, sekularyzacją czy zanikiem wartości religijnych. W pewnym stopniu można upatrywać związków pomiędzy tą kategorią a przykładami oznaczonymi przeze mnie jako zanik wartości istotnych społecznie. Sądzę jednak, że jej wyodrębnienie jest o tyle istotne, że ilustruje zjawisko od lat sygnalizowane przez socjologów, a widoczne choćby w przeprowadzanych cyklicznie badaniach CBOS-u. Ostatni raport opublikowany w 2022 r., mający przynieść odpowiedź m.in. na pytanie „czy i w jakim zakresie spadek znaczenia wiary i religijności wśród Polaków wpływa na ich przekonania i zachowania moralne”, dowodnie pokazuje, że systematycznie od 2006 r., kiedy po raz pierwszy przeprowadzono to badanie, spada odsetek respondentów, według których „zasady moralne katolicyzmu są najlepszą i wystarczającą moralnością”⁷ (CBOS 2022). W analizowanym materiale korpusowym przekonania o zgubnych skutkach odejścia od reguł chrześcijańskich są głoszone – co zrozumiałe – przede wszystkim przez przedstawicieli Kościoła katolickiego, np.:

- (18) Wojny, wynaturzenia, **moralna degradacja** to skutek życia bez Boga.
- (19) Szczególną aktualność prelegent przypisał rzeczywistości **kryzysu moralnego**, wyrosłego z niewypełniania zobowiązań narodu wobec Boga wyrażonych w ślubach królewskich i Jasnogórskich Ślubach Narodu Polskiego.

Ostatnią liczniej reprezentowaną grupę przykładów tworzą zdania (4% – 111 konkordancji), których nadawcy łączą zachwianie porządku moralnego z osobami LGBTQ+, legalizacją związków partnerskich, gender oraz edukacją seksualną w szkołach, np.:

- (20) Wróć w tedy czasy oskarżania ofiar gwałtu o prowokacyjne zachowania, wróć groźenie zachodnią ideologią gender i **moralną zgnilizną**, jaką za sobą niesie.
- (21) [...] efektem rządowych planów zrównania statusu małżeństw heteroseksualnych i homoseksualnych będzie **moralne spustoszenie**.
- (22) Duda zawetował w środę kontrowersyjną ustawę o edukacji, mającą na celu „ochronę dzieci przed **moralnym zepsuciem**”, która pozwoliłaby wysoce

⁷ W badaniu z 2006 r. odpowiedzi takiej udzieliło 31% osób, a w 2021 r. – 16%.

ideologicznemu ministrowi edukacji, który jest zagorzałym przeciwnikiem praw osób LGBTQ+, na większą kontrolę nad systemem szkolnictwa.

W grupie pozostałych wypowiedzeń pozyskanych z korpusu, można wskazać drobne klasy, jednak ich liczebność stanowi każdorazowo poniżej 3% całego zbioru. Problemy, które są na tym poziomie ujawniane, to: wojna, kryzys migracyjny, używki, zniekształcanie informacji przez media, nadmierny liberalizm lub relatywizm moralny, łamanie reguł obyczajowych (np. poprzez eksponowanie nagości lub zachowanie nieelicujące z okolicznościami), hejt oraz działania i postawy osób publicznych określane ogólnikowo jako afery lub skandale. Około 5% materiału nie zostało zakwalifikowane do żadnej z wymienionych klas⁸.

Przyglądając się zaprezentowanym tematom, wysnuć można kilka wniosków. Po pierwsze, posługując się rozróżnieniem Alojzego Drożdża, w analizowanych zdaniach mowa o kryzysie moralnym zarówno w szerokim znaczeniu, dotyczącym stopniowych zmian we wspólnotowej egzystencji (np. wynikających z odchodzenia od Kościoła, wzrostu relatywizmu moralnego itp.), jak i w sensie ścisłym, który polega na „pojawianiu się specyficznych trudności dla życia etycznego konkretnych ludzi i całych społeczeństw” (Drożdż 2011: 137–138) – tu z kolei wskazać można nagle zdarzenia lub nowe okoliczności, które potencjalnie są źródłem kryzysu (np. wojna, problemy z imigrantami, pandemia, treści emitowane przez telewizję publiczną).

Po drugie, zdarza się, że zaprezentowane tematy są ambiwalentne moralnie – ocena określonego zagadnienia zależy od światopoglądu nadawcy wypowiedzi, w efekcie skrajne stanowiska interpretowane są w kategoriach kryzysu moralnego. Poniższe przykłady pokazują, że katolicyzm może nie być ostoją moralności, a zagrożeniem dla niej (przykład 23), natomiast demokracja w pewnych środowiskach jest antywartością (przykład 24):

- (23) [...] prawosławni coraz częściej postrzegają katolicyzm jako jeden z czynników **kryzysu moralnego** i duchowego na Zachodzie.
- (24) Chcemy, aby uczniowie dowiedzieli się, czym jest demokracja, by nie dali sobie wmówić, że jest ona, jak twierdzą białoruskie władze, **upadkiem moralnym**.

Trzeba zaznaczyć, że podobnych nietypowych na tle reszty materiału zdań jest w zgromadzonym zbiorze niewiele, są one jednak sygnałem relatywizmu moralnego, zgodnie z którym nie ma jednej uniwersalnej moralności.

Próbując spojrzeć na analizowany materiał całościowo, należy, po trzecie, w końcu stwierdzić, że omawiane problemy nie dotyczą tylko i wyłącznie norm moralnych, choć można by tak zakładać, skoro przymiotnik *moralny*

⁸To zdania o dużej rozpiętości tematycznej, dotyczące kwestii jednostkowych, np. wagarów, nadmiernego poświęcania się kobiet, kultu celebrytów, mody czy końca świata.

obecny jest we wszystkich analizowanych wypowiedzeniach. W rzeczywistości dotyczą one także reguł prawnych, religijnych i obyczajowych.

Na koniec tej części warto także wspomnieć o wynikach analiz nie tyle dotyczących podejmowanych tematów, co kwestii: kto i o kim wypowiada się, sygnalizując kryzys moralny. To trudne zadanie, ponieważ wiele spośród wyekscerpowanych konkordancji nie pozwala na taką analizę lub nie przynosi odpowiedzi na oba pytania jednocześnie.

Biorąc pod uwagę zawód lub funkcję społeczną, najczęściej jako osoby dotknięte kryzysem moralnym wskazuje się polityków lub partie polityczne (14%, czyli 367 badanych wypowiedzi) oraz księży katolickich (7% – 201 konkordancji). Z jednej strony dane te nie dziwią – taka jest bowiem specyfika materiału korpusowego opartego na tekstach internetowych. Trudno doszukiwać się w nich informacji o upadkach moralnych osób nieekspozowanych medialnie. Z drugiej strony, zupełnie marginalnie prezentują się na tym tle sędziowie (1% – 31 konkordancji) czy jedynie kilkakrotnie wspomniani aktorzy lub piosenkarze. Kryzys moralny najczęściej jednak dotyczy dużych zbiorowości, a nie konkretnych osób. 7% zgromadzonych wypowiedzi (186 konkordancji) wskazuje, że dotknięta jest nim Polska (także: naród, społeczeństwo), również 7% (196 konkordancji) dotyczy Europy, Zachodu lub świata, a w dodatkowych 6% analizowanych konkordancji (166) wskazywany jest konkretny kraj (inny niż Polska) lub naród, przy czym trudno wskazać wśród nich lidera. Reszta wypowiedzeń pozostaje albo na wysokim poziomie ogólności, skutkiem czego trudno stwierdzić, kogo lub czego dotyczą opisywane problemy moralne, albo wskazuje się w nich grupy osób tworzących każdorazowo niewielki odsetek przykładów (np. rodziny, młodzież, policja, wojsko, sportowcy, zwolennicy określonej partii).

Szukając z kolei odpowiedzi na pytanie: kto najczęściej sygnalizuje w swoich wypowiedziach naruszenie ładu aksjonormatywnego, trzeba pamiętać, że analizowane zdania często pochodzą ze stron internetowych o charakterze informacyjnym i stanowią fragment wiadomości prasowej, której nadawcą jest dziennikarz, często anonimowy. Ponieważ jednak część wypowiedzi przywoływanych jest na prawach relacji lub cytatu, można na tej postawie stwierdzić, że nadawcami wypowiedzi o kryzysie moralnym są w 7% przedstawiciele kleru (200 konkordancji), w 3% politycy (92 konkordancje), a 9% (237 konkordancji) to zdania zapisywane w sekcji komentarzy, które można uznać za głos anonimowych internautów.

3.2. Wyniki analizy specyfiki językowej wybranych wyrażeń

Warte odnotowania wyniki przynosi również analiza użycia poszczególnych wyrażeń wyszukanych w korpusie. Zbiór zdań z wyrażeniem *kryzys moralny* wyróżnia się na tle pozostałych najwyższym odsetkiem wypowiedzi zaczerpniętych z tekstów o charakterze retorycznym – przemówień, exposé, orędzi, kazań, homilii itp. Jeśli dodać do tego, że spośród wszystkich analizowanych połączeń to właśnie *kryzys moralny* najczęściej pojawia się w wypowiedziach osób duchownych oraz polityków⁹, można wnioskować, że jest to wyrażenie szczególnie często używane w celach perswazyjnych. Nadawcy zawierających je wypowiedzi stawiają niepokojące diagnozy dotyczące moralności, prezentując siebie w roli eksperta, a jednocześnie nie proponując bezpośrednio sposobów zażegnania sygnalizowanego kryzysu.

Interesujące są także cechy użycia wyrażenia *dno moralne*. 51% zawierających je wypowiedzi (169 przykładów) stanowią komentarze zamieszczone pod artykułami¹⁰. Spośród wszystkich wyszukanych przeze mnie w korpusie połączeń tzw. przeciętni użytkownicy internetu najchętniej sięgają więc właśnie po nie, co zapewne można tłumaczyć kilkoma względami. Po pierwsze, ekonomią językową – komponent nominalny jest jednosylabowy, jako jedyny w zgromadzonym zbiorze przykładów, a przy tym samo wyrażenie nie wymaga rozwinięcia i może stanowić samodzielny komentarz lub puentę. Po drugie, rzeczownik *dno* jest dość plastyczny¹¹, silnie oddziałuje na odbiorców i jednoznacznie wskazuje na maksymalnie negatywne natężenie zjawiska, które opisuje. Po trzecie w końcu, wyrażenie to cechuje szeroki wachlarz użyc – może być określeniem zarówno sytuacji, czyjś postępowania, jak i konkretnych osób. W tym ostatnim wypadku służy bezpośredniej deprecjacji lub nawet dyskredytacji, gdy odnoszone jest do osób publicznych pełniących istotne funkcje społeczne, a zwłaszcza polityczne, skoro obiektem aż 31% wypowiedzi (104 przykłady) z wyrażeniem *dno moralne* są politycy lub kluby parlamentarne. W konsekwencji ów związek wyrazowy jest nośnikiem silnych emocji, nierzadko podkreślanych wykrzyknikiem.

Tym, co wyróżnia użycie wyrażenia *dno moralne*, jest też określanie nim sytuacji, w których ktoś hejtuje innych, używa zbyt wielu wulgaryzmów lub pozwala sobie na niewybredne żarty – to 15 przykładów, czyli blisko

⁹ Nadawcami 33% wypowiedzi z wyrażeniem *kryzys moralny* są osoby duchowne (94 konkordancje), a 14% politycy (40 konkordancji).

¹⁰ To aż 71% wszystkich wypowiedzi będących komentarzami internetowymi w całym zebranym materiale, łącznie jest ich 237.

¹¹ W artykule tym nie podejmuję analizy kognitywnej badanych wyrażeń, trudno jednak nie dostrzec bogactwa metafor konceptualnych, jakie ze sobą niosą.

5% wypowiedzeń z tym wyrażeniem (podczas gdy w pozostałych grupach takie użycie jest marginalne lub nieodnotowane). Świadczyłyby to, że wrogi sposób formułowania wypowiedzi jest oceniany dość surowo szczególnie przez użytkowników polszczyzny, a nie inne grupy nadawców (dziennikarzy, polityków, duchownych).

Pod pewnymi względami podobny do wyrażenia *dno moralne* jest związek wyrazowy *bagno moralne* – także i on sugestywnie oddziałuje na wyobraźnię odbiorców, cechuje się istotnym odsetkiem użyc w komentarzach internetowych (17% konkordancji) oraz w wypowiedziach dotyczących polityków (34% konkordancji).

Przyglądając się tendencjom do używania określonych wyrażen w odniesieniu do konkretnych tematów, należy też wspomnieć o specyfice połączenia *zepsucie moralne*. Spośród wszystkich analizowanych związków wyrazowych cechuje je najwyższy odsetek poświadczeń dotyczących nadużyć i dewiacji seksualnych oraz odnoszących się do osób LGBTQ+. Być może *zepsucie moralne* kojarzy się z *zepsutym człowiekiem*, definiowanym jako ‘taki, który postępuje wyłącznie źle i nieetycznie, bo, zdaniem mówiącego, utracił zdolność moralnej oceny swoich czynów’ (WSJP PAN). W przekonaniu użytkowników polszczyzny postawy i działania przypisane do obu wskazanych grup tematycznych stanowią więc skutek zejścia z właściwej drogi, zmiany na gorsze. O ile zrozumiałe jest nacechowanie aksjologiczne przestępstw seksualnych, o tyle wartościowanie w taki sam sposób osób LGBTQ+ pokazuje pośrednio sposób ich postrzegania – jako tych, które uległy zepsuciu, przestały funkcjonować prawidłowo, nie są użyteczne. Podobne właściwości cechuje użycie wyrażenia *zgnilizna moralna* – zawierające je wypowiedzenia plasują się na drugim miejscu, gdy idzie o reprezentacje obu omówionych tu klas tematycznych.

Związek wyrazowy *nihilizm moralny* jest z kolei liderem w niewielkiej grupie użyc dotyczących poglądów – przede wszystkim relatywizmu i liberalizmu moralnego (20% łącznej liczby takich przykładów, czyli 22 konkordancje). Wysoki odsetek wykazuje także w odniesieniu do wypowiedzeń, w których naruszenia ładu moralnego upatruje się w odejściu od Kościoła, co w pewnym sensie także można uznać za nawiązania do wyznawanych idei. Zachodzi tu więc pewna łączność pomiędzy znaczeniem prymarnym rzeczownika *nihilizm*, który oznacza pogląd filozoficzny, a wtórnym, metaforycznym. Takie zależności da się zaobserwować także w grupach zdań z innymi wyrażeniami – najwięcej przykładów z połączeniem *bankructwo moralne* dotyczy kwestii ekonomicznych oraz polityki i władzy, natomiast ze związkami *spustoszenie moralne* i *rozkład moralny* – przestępczości,

przemocy, morderstw, kojarzonych zapewne ze zniszczeniem, na które wskazuje znaczenie komponentów nominalnych.

Ciekawą właściwość użycia można zaobserwować także w grupie zdań z wyrażeniem *degrengolada moralna*. Składający się na nie rzeczownik jest abstrakcyjny, monosemiczny i wskazuje na ‘obniżenie się poziomu moralnego, intelektualnego lub materialnego’ (WSJP PAN), a przymiotnik służy jedynie doprecyzowaniu znaczenia. Brak tu odwołania metaforycznego czy nacechowania emocjonalnego. Nie dziwi zatem, że 36%, czyli 36 zdań z tym wyrażeniem służy zasygnalizowaniu naruszenia ładu aksjonormatywnego bez możliwości wyinterpretowania, jakie czynniki za nim stoją.

Najmniej wyraziste spośród badanych wyrażań jest to, którego poświadczeń zebrano najwięcej – zdania z połączeniem *upadek moralny* reprezentują różne pola tematyczne, nie pozwalając na zaobserwowanie ekstremum w żadnej z wyodrębnionych klas.

Zakończenie

Przeprowadzone analizy pokazały, jakie kwestie są szczególnie często opisywane przez użytkowników polszczyzny w kategoriach kryzysu moralnego – to przede wszystkim: naruszanie reguł społecznych, problemy ekonomiczne, żądza władzy i złe decyzje polityczne, nadużycia i dewiacje seksualne, przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu, odejście od nauk Kościoła oraz kwestie związane ze środowiskiem LGBTQ+. Sądzę, że wiele spośród wskazanych pól tematycznych da się sprowadzić do kwestii uczciwości – np. w relacjach międzyludzkich, przedsięwzięciach finansowych, polityce czy w odniesieniu do reguł prawnych. Nieuczciwość, rozumiana jako wykraczanie poza przyjęte zasady dla osiągnięcia własnych korzyści, jest jednoznaczna z naruszeniem akceptowanego ładu aksjonormatywnego, czyli z kryzysem. Warto jednak zwrócić uwagę, że w zaprezentowanym przeglądzie, mimo wielości tematów, zabrakło pewnych problemów – nie traktuje się jako przejawów kryzysu moralnego np. braku działań na rzecz ochrony środowiska, wykluczenia ze względu na wiek lub płeć, braku poszanowania prywatności, manipulacji (innych niż medialne). Trudno tłumaczyć to specyfiką materiału badawczego – proponowane problemy mają charakter powszechny i są szeroko dyskutowane w internecie. Być może więc kręgi tematyczne wyróżnione na podstawie materiału korpusowego dają pogląd na istotność różnych zagadnień (temu też służyły podawane orientacyjnie wielkości procentowe). Wypowiedzenia z wyrażeniem *kryzys moralny* lub jego kontekstowymi bliskoznacznikami poza diagnozą nie przynoszą jednak propozycji zmiany na lepsze, która z perspektywy nauk społecznych jest przecież możliwa.

Literatura

- Adamski F. (1995): *Sytuacja społeczno-moralna narodu u zarania Trzeciej Rzeczypospolitej i jej aspekty wychowawcze*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Pedagogiczne” 21: *Wartości – społeczeństwo – wychowanie*. *Studia z pedagogiki społecznej*, s. 9–19.
- Budzyńska E. (2012): *Rząd czy nierząd? Socjologiczna refleksja nad kondycją moralną społeczeństwa polskiego*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 40, s. 11–31.
- CBOS (2022): *Źródła zasad moralnych*, <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_001_22.PDF>, dostęp: 24.08.2023.
- Drożdż A. (2011): „*Homo supermercatus*” poważnym wyzwaniem moralnym dla kaznodziejstwa. „*Studia Pastoralne*” 7, s. 131–147.
- Eder M. (2016): *Słowa znaczące, słowa kluczowe, słowozbiory – o statystycznych metodach wyszukiwania wyrazów istotnych*. „*Przegląd Humanistyczny*” 3, s. 31–44.
- Marczuk S. (2001): *Orientacje wartościujące nauczycieli w III Rzeczypospolitej. Studium socjologii edukacji*. Rzeszów.
- Mariański J. (2015a): *Anomia moralna*. [W:] *Leksykon socjologii moralności*. Red. J. Mariański. Lublin.
- Mariański J. (2015b): *Bezląd moralny*. [W:] *Leksykon socjologii moralności*. Red. J. Mariański. Lublin.
- Mariański J. (2020): *Indywidualizacja jako proces społeczno-kulturowy a moralność*. „*Pedagogika. Studia i Rozprawy*” 29, s. 11–33.
- Michalczyk T. (2004): *Nierówności społeczne a kryzys społeczno-moralny*. „*Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*” 4, s. 9–26.
- Pezik P. (2020): *Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL*. „*Forum Lingwistyczne*” 7, s. 133–150.
- Sztompka P. (2002): *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków.
- Szymonik M. (2011): *Współczesny kryzys państwa*. „*Częstochowskie Studia Teologiczne*” XXXIX, s. 213–223.
- Żmigrodzki P. (red.): *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <<https://wsjp.pl>>, dostęp: 24.08.2023. WSJP PAN

Źródła inernetowe

- 1) <<http://www.pogorzela.pl/asp/wychowanie-do-wartosci-przez-czytanie,7,artykul,1,3283>>, dostęp: 22.02.2018.
- 2) <<https://wpolityce.pl/polityka/522538-zaklamanie-obrazu-polski-to-jedyny-dorobek-opozycji>>, dostęp: 18.10.2020.
- 3) <<http://oksiuta.blog.onet.pl/ZAKAZ-PEDALOWANIA,2,ID440165203,RS1,n>>, dostęp: 23.11.2011.
- 4) <http://forsal.pl/artykuly/700648,mlodzi_konserwatysci_mowia_red_is_bad_ale_rewolucji_nie_chca.html>, dostęp: 02.05.2013.
- 5) <<https://wpolityce.pl/polityka/153207-piotr-cywinski-dla-wpolitycepl-olbrychski-w-walce-z-bolszewia-kaczynskiego-patriotow-u-nas-wielu-ale-zaden-z-nich-nie-stanal-przy-danielu>>, dostęp: 16.03.2013.
- 6) <<http://polskalokalna.pl/news/szczegoly-afery-korupcyjnej-w-starachowicach,1687401>>, dostęp: 29.08.2011.
- 7) <<http://www.nasztomaszow.pl/publicystyka/z-praca-wciaz-bedzie-zle/>>, dostęp: 20.02.2014.
- 8) <<https://chranow.naszemiasto.pl/muzeum-auschwitz-birkenau-bedzie-otwarte-od-1-lipca-dla/ar/c15-7760433>>, dostęp: 17.06.2020.
- 9) <http://www.wirtualnejaslo.pl/artykul/rodzina_szkola_trzewosci_list_pasterski_episkopatu_polski./3480/>, dostęp: 28.07.2012.
- 10) <<https://www.wykop.pl/link/5727779/kuba-strzyczkowski-po-33-latach-pracy-odchodzi-z-radiowej-trojki/>>, dostęp: 05.10.2020.

- 11) <<http://industrial.salon24.pl/539849,tomasz-tulejski-kim-jest-liberal-ktory-nie-kocha-wolnosci-rec>>, dostęp: 10.10.2013.
- 12) <<https://wpolityce.pl/polityka/157678-katastrofalny-sondaz-dla-po-partia-tuska-notuje-najgorszy-wynik-od-osmiu-lat-rekordowy-wynik-pis-ktory-wychodzi-na-prowadzenie>>, dostęp: 17.05.2013.
- 13) <<https://wpolityce.pl/polityka/153981-teczowa-ofensywa-dociera-do-szkol-z-podrecznikow-maja-zniknac-sformulowania-odwolujace-sie-do-tradycyjnego-modelu-rodziny>>, dostęp: 28.03.2013.
- 14) <<http://wiadomosci.onet.pl/swiat/chiny-to-dopiero-bylyby-piekna-katastrofa/1vr1mv>>, dostęp: 12.07.2015.
- 15) <<https://wpolityce.pl/spoleczenstwo/273186-trybunal-w-strasburgu-po-stronie-dzialacza-pro-life-mial-prawo-rozdawac-ulotki-przed-klinika-aborcyjna>>, dostęp: 26.11.2015.
- 16) <http://www.se.pl/wiadomosci/polityka/awantura-w-sejmie-poszlo-o-objawienia-fatimskie_976643.html>, dostęp: 06.04.2017.
- 17) <<https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/863547,lawnicy-ostrzegaja-ze-jesli-beda-musieli-ujawnic-majatek-odejda.html>>, dostęp: 03.04.2015.
- 18) <<https://limanowa.in/aktualnosci/najmlodzy-stazem-biskup-swiata-na-wielkim-odpuscie-w-limanowej/42878>>, dostęp: 19.09.2018.
- 19) <<http://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,9512,krucjata-rozancowa-za-ojczyzne-iii-czuwanie.html>>, dostęp: 26.03.2012.
- 20) <<http://strajk.eu/nowy-prawicowy-feminizm/>>, dostęp: 15.01.2016.
- 21) <<https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-w-brytania-hierarchowie-o-malzenstwach-homoseksualnych,nId,927880>>, dostęp: 25.12.2012.
- 22) <<https://wiadomosci.onet.pl/politico/spor-polski-z-ue-wojna-w-ukrainie-zmienila-sytuacje/y2k8chy>>, dostęp: 03.03.2022.
- 23) <<https://wpolityce.pl/kosciol/632261-podzial-wewnatrz-chrzescijanstwa-poglebia-sie>>, dostęp: 30.01.2023.
- 24) <http://warszawa.gazeta.pl/warszawa/1,95190,8108817,Podziemne_liceum_przyjechalo_na_letnia_sesje_do_stolicy.html>, dostęp: 07.07.2010.